

А.С.Васілеўская

ІНТЭРТЭКСТУАЛЬНАСЦЬ ТВОРАЎ МАКСІМА БАГДАНОВІЧА

У сучасных гуманітарных навуках усё больш папулярным з'яўляецца погляд на свет як адзін бясконцы тэкст. Таму невыпадкова ў цэнтр увагі лінгвістычных даследаванняў трапляе праблема інтэртэкстуальнасці. “Кожны тэкст з'яўляецца інтэртэкстам, – адзначаў Ралан Барт, – іншыя тэксты прысутнічаюць у ім на розных узроўнях у больш ці менш пазнавальных формах: тэксты папярэдняй культуры і тэксты існуючай культуры. Кожны тэкст уяўляе сабой новую тканіну, сатканую са старых цытат” [3, с. 196]. Інтэртэкстуальнасць акрэсліваецца як розныя віды ўзаемаадносін паміж тэкстамі [4, с. 221]. Даследчыкі вылучаюць розныя спосабы ўзаемадзеяння тэкстаў: алюзіі, цытаты, пародыі, паэтычныя формулы (канцэптуальныя метафары), эпіграфы, жанравыя сувязі тэкстаў, спасылкі на свой папярэдні кантэкст і інш. [3; 4; 5].

У творах Максіма Багдановіча – нашага першага “кніжнага” паэта – узамаасувязь з іншымі тэкстамі праяўляецца ў максімальна канцэнтраваным выглядзе. Звязана гэта з эстэтычнымі ўстаноўкамі самога паэта, яго імкненнем уключыць беларускую літаратуру ў сусветны літаратурны працэс, для чаго трэба вучыцца ў лепшых прадстаўнікоў гэтай літаратуры: “Намагчыся зрабіць нашу паэзію не толькі мовай, але і духам, і складам твораў шчыра беларускай, мы зрабілі б цяжкую памылку, калі б кінулі тую вывучку, што нам давала светавае (найчасцей еўрапейскае) паэзія” [1, т. 2, с. 219]. М.Багдановіч усё жыццё вучыўся, пра што сведчаць і шматлікія пераклады вершаў славетных еўрапейскіх паэтаў, і крытычны разбор паэзіі такіх майстроў, як М.В.Ламаносаў, М.Ю.Лермантаў, Т.Шаўчэнка [1, т. 2].

У вершах М.Багдановіча можна назіраць розныя віды інтэртэкстуальнасці, што мы і разгледзім на прыкладзе цыкла “Старая Спадчына” з адзінага зборніка паэта – “Вянок”.

У “Старай Спадчыне” прадстаўлены такія паэтычныя жанры, як пентаметры, санеты, трыялеты, рандо, актавы, тэрцыны – здабыткі высокага паэтычнага мастацтва, што дазваляе гаварыць пра жанравую інтэртэкстуальнасць твораў М.Багдановіча. Выбар паэта не падаецца выпадковым: пентаметр выкарыстоўваўся ў антычным вершаскладанні, у Італіі ў эпоху Адраджэння ўзніклі санет, актава і тэрцыны, першыя трыялеты з'явіліся ў XV ст. у Францыі, рандо – старафранцузскі верш. Беларускі пісьменнік арыентуецца на лепшыя ўзоры сусветнай літаратуры, імкнучыся даказаць, што “няма такіх памераў, няма такіх форм, якія былі б чужыя беларускай мове” (А.Багдановіч) [2]. Такім чынам беларускі паэт намагаецца наблізіць маладую беларускую літаратуру да сусветнага ўзроўню.

Найбольш яскравым паказчыкам міжтэкставага дыялогу з'яўляецца эпіграф, які, як правіла, уяўляе сабой цытату з якой-небудзь аўтарытэтай крыніцы і ўказвае чытачу шлях інтэрпрэтацыі тэксту [4, с. 779].

У цыкле “Старая Спадчына” ўжыты чатыры эпіграфы: адзін – да ўсяго цыкла, тры – да асобных вершаў. Н.А.Кузьміна вылучае дзве асноўныя функцыі эпіграфу – функцыю дыялогу і інфармацыйную. Інфармацыйная функцыя бывае суб’ектнай – дае звесткі пра аўтара, яго літаратурныя погляды; змястоўнай – падказвае тэму і ідэю твора; формаўтваральнай – акрэслівае кампазіцыю і будову твора [5].

Да ўсяго цыкла М.Багдановіч падабраў эпіграф з верша рускага паэта-сімваліста В.Брусава “Кому-то”, напісанага ў 1908:

*Мы зёрна древние лелеем,
Мы урожай столетий жнём.*

Пра ўплыў творчасці В.Брусава на паэзію М.Багдановіча гаварылася неаднойчы. Так, даследчыкі сцвярджаюць, што і выкарыстанне эпіграфу (а М.Багдановіч быў першым у беларускай літаратуры, хто шырока ўжываў эпіграфы) – уплыў рускага паэта [6, с. 405]. Цытата з верша “Кому-то”, як адзначае В.Каваленка, выконвае функцыю адсылкі да першакрыніцы [6, с. 406]. На нашу думку, значэнне гэтага эпіграфа трэба разглядаць больш глыбока. З аднаго боку, эпіграф цесна звязаны з назвай цыкла, дзе слова **спадчына** ўжываецца ў значэнні ‘з’явы культурнага жыцця, быту, якія ўспрыняты ад папярэдніх дзеячаў, ад мінулых часоў’. Метафарычнае выкарыстанне слоў **зерне** і **ўраджай** адлюстроўвае жывую сувязь сучаснасці і мінулага. З другога боку, эпіграф знітоўвае ўвесь цыкл, бо метафары, створаныя В.Бусавым, знойдуць далейшае развіццё ў санеце “Паміж пяскоў Егіпецкай зямлі...”:

*Хоць зернейкі засохшымі былі,
Усё ж такі жыццёвая іх сіла
Збудзілася і буйна ўскаласіла
Парой вясенняй збожжа на раллі* [1, т. 1, с. 137].

І атрымае лагічнае завяршэнне ў радках “Тэрцыны”, якой заканчваецца цыкл:

*Ёсць чары у забытым, старадаўным;
Прыемна нам сталеццяў пыл страхнуць
І жыць мінулым – гэтакім мудрым, слаўным...* [1, т. 1, с. 143].

У такім кантэксце метафарычны эпіграф В.Брусава набывае яшчэ больш канцэнтраваны сэнс: толькі веданне спадчыны можа прывесці да адраджэння, да стварэння новага.

Два эпіграфы выкарыстаны ў санетах “Паміж пяскоў Егіпецкай зямлі...” і “На цёмнай гладзі сонных луж балота...”. М.Багдановіча вельмі цікавіла такая цвёрдая паэтычная форма, як санет, пра што сведчыць тэарэтыка-гістарычны нарыс, прысвечаны гэтаму паэтычнаму жанру. Паэт адзначае, што “пэўна напісаны санет, быццам арэх-спарыш, павінен хаваць пад аднэй скарлупой два асобныя, хоць і шчыльна сціснутыя між сабой ядры” [1, т. 2, с. 194]. У апошнім сказе нарыса аўтар цытуе словы з вершаванай паэмы “Паэтычнае майстэрства” М.Буало “Беззаганны санет варты адзін цэлай паэмы”, якія з’яўляюцца эпіграфам к аднаму з найбольш вядомых санетаў беларускага паэта “Паміж

пяской Егіпецкай зямлі...”. Працягам развагі беларускага паэта пра вартасці санета гучаць і радкі з творчай спадчыны Сент-Бёва *“Не смейся з санету, о здзеклівы крытык”*. Адзначаныя эпіграфы задаюць форму вершаў. М.Багдановіч на практыцы імкнецца паказаць перавагі санетнай формы і стварае два шэдэўры, насычаныя глыбокім філасофскім зместам.

Формаўтваральную функцыю выконвае і эпіграф да трыялета “Як птушка ў гібкіх трасніках...” *“Красавец юный, Триолет”*, узяты з творчай спадчыны рускага паэта К.Фафанава. Канстанцін Фафанаў – адзін з тых пісьменнікаў, дзякуючы якім трыялет перажыў сваё адраджэнне ў рускай паэзіі. І эпіграф – своеасаблівая падзяка М.Багдановіча.

Такім чынам, мы можам казаць пра формаўтваральную функцыю эпіграфаў у цыкле вершаў “Старая Спадчына”. Аднак улічым, што ўсе эпіграфы пададзены на мове арыгіналу – рускай і французскай, што сведчыць пра абсяг творчых пошукаў М.Багдановіча, нясуць багатую інфармацыю пра дасведчанасць і адукаванасць беларускага паэта.

Адметнасць паэтычнай творчасці паэта – яе вобразнасць, сімвалічнасць. Таму невыпадкова ў творах М.Багдановіча нярэдкасныя такія тропы, як метафара. Прычым многія з метафар, выкарыстаных аўтарам, можна назваць канцэптуальнымі, заснаванымі на семантычных універсальных (архетыпах).

Менавіта да канцэптуальных можна аднесці метафару, разгорнутую ў санеце “Паміж пяской Егіпецкай зямлі...”, дзе слова **зерне** выступае сімвалам адраджэння Беларусі:

*Вось **сімвал** твой, забыты краю родны!*

Зварушаны нарэшце дух народны,

Я верую, бесплодна не засне,

А ўперад рынецца, маўляў крыніца,

Каторая магутна, гучна мкне,

Здалеўшы з глебы на прастор прабіцца [1, т. 1, с. 137].

У аснове гэтай метафары ляжыць старажытны архетып, вогулле якога мы знаходзім у егіпецкай міфалогіі, дзе алегорыяй зерня быў бог Асірыс, які памірае і ўваскрасае, і праз яго цела кожную вясну прарастаюць каласы. Тэма **каласоў, зерня, руні** вар’іруецца ў беларускай літаратуры неаднаразова. Прыгадаем “Слова пра паход Ігаравы”: *На Нямізе снапы сцеляць галавамі, а малоцяць жа стальнымі іх цапамі. На таку жыццё кладзецца неспадзейна, і душу ад цела веюць безнадзейна* (Пераклад Я.Купалы), назву першага зборніка апавяданняў М.Гарэцкага — “Руны”, у якую пісьменнік уклаў сваё спадзяванне на будучыню Беларусі. М.Зарэцкі, каб перадаць усю складанасць праблем, разгледжаных у рамане, называе яго “Вязьмо”. Вера ў будучае ўваскрэсенне закладзена і ў назве рамана У.Караткевіча “Каласы пад сярпом тваім” [7].

Адзіны метафарычны кантэкст знітоўвае некалькі вершаў цыкла “Старая Спадчына” – “Санет” (“На цёмнай гладзі сонных луж балот...”), “Трыялет” (“Калісь глядзеў на сонца я...”), “Рандо” і “Актава”. Практычна праз усе гэтыя вершы праходзяць дзве метафары: першая – **балота** і **цёмра** як увасабленні бруду, з якога павінна нарадзіцца прыгажосць:

*Ўкруг плесня, бруд, – разводзіць гніль спякота,
А краскі ўсё ж не робяцца гразней,
Хоць там плыве парою слізкі змей,
І ржаўчына ляжыць, як пазалота* [1, т.1, с. 138].

Другі вобраз, які знітоўвае вершы, – **зоры, сонца** як вышэйшая краса, вышэйшы ідэал, да якога трэба цягнуцца:

*І праз імглу яго патроху праступае
Маленькіх, мілых **зор** дрыжачы, срэбны пыл.
Здароў, радзімыя! Мацней, ясней гарыце
І сэрцу аб **красе** прыроды гаварыце!* [1, т. 1, с. 142].

Такія метафары таксама можна разглядаць як канцэптуальныя, заснаваныя на бінарнай апазіцыі **зямля – неба**. Такое супрацьпастаўленне з’яўляецца базавым для многіх міфалагічных сістэм, у тым ліку і для хрысціянскай.

Такім чынам, у цыкле “Старая Спадчына” М.Багдановіча можна назіраць розныя віды інтэртэкстуальнасці – жанравыя сувязі тэкстаў, эпіграфы, спасылкі на свой кантэкст, паэтычныя формулы. Усё гэта сведчыць пра дасведчанасць і эрудыцыю паэта, яго арыентацыю на лепшыя ўзоры паэтычнага майстэрства, эстэтычныя погляды і прынцыпы пісьменніка.

Спіс літаратуры

1. Багдановіч, М. Поўны збор твораў: у 3 т. / М.Багдановіч. – Т.1. – Мінск: Навука і тэхніка, 1991. 752 с.; Т. 2. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – 600 с.
2. Бярозкін, Р. Чалавек напрудвесні: расказ пра Максіма Багдановіча / Р.Бярозкін. – Мінск: Народная асвета, 1986. – 176 с.
3. Ильин, И.П. Стилистика интертекстуальности: теоретические аспекты / И.П.Ильин // Проблемы современной стилистики: сб. науч.-аналит. обзоров / АН СССР. ИНИОН; [Ред.-сост. Трошина Н. Н., Стрельцова Г. Д.]. – М.: ИНИОН, 1989. – С. 186-207.
4. Культура русской речи: энциклопедический словарь-справочник / Под ред. Л.Ю.Иванова, А.П.Сквородникова, Е.Н.Ширяева и др. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 840 с.
5. Кузьмина, Н.А. Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка / Н.А.Кузьмина. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 272 с.
6. Нарысы па гісторыі беларуска-рускіх сувязей: у 4 кн. Кн. 2. Пачатак XX стагоддзя. 1900-1917. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. – 444 с.
7. Васілеўская, А. Загалолак мастацкага тэксту: на прыкладзе рамана “Каласы пад сярпом тваім” У.Караткевіча / А.Васілеўская // Роднае слова. – 2003. - № 3. – С. 54-55.